

ЖИТТЯ БОЛГАР У ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД ТА РАДЯНСЬКІ ЧАСИ

Під час громадянської війни в Україні, коли протистояли сили Української Народної Республіки, Радянської України, Білої армії, окремі представники болгарського населення опинилися на позиціях протистояння. Однак основна маса стояла осторонь політичної боротьби, а інколи вороже ставилась до радянської влади. Нестабільна обстановка, голодомор 1921-1922 рр. змушували деяких з них залишати обжиті місця й повертатися до Болгарії.

Скільки ж болгар залишилося в Україні після громадянської війни? Довідка Центрального болгарського бюро при ЦК КП(б)У дає такі цифри. У 1920 р. в 40 болгарських селах Таврії, переважно в Бердянському повіті, проживали 100 тис. болгар, на Херсонщині в 10 болгарських селах - стільки ж, у 15 болгарських селах Криму - 45 тис.

Дещо меншу кількість болгар зафіксував перепис 1926 р. Згідно з ним, усього їх налічувалось 223,1 тис., що становило 0,6% населення республіки. І така ситуація була цілком закономірною - дався взнаки голодомор 1921-1922 рр., від якого постраждали переважно південні регіони України.

Під час “коренізації” справами болгарської меншини відали Болгарська секція ЦКНМ і Центральне болгарське бюро при ЦК КП(б)У. В округах, де компактно проживали болгары, при виконкомівських комісіях з національних меншостей діяли болгарські секції. Вони виконували функції дорадчих органів радянських і партійних структур з питань обслуговування болгар і соціалістичного будівництва в болгарських національних районах.

Напрямок діяльності секції був переважно практичний, а бюро - агітаційно-пропагандистський. Проте процес зрощення в СРСР функцій партійного й державного апаратів відбився і на роботі відповідних національних структур.

Головним здобутком політики “забезпечення прав національних меншостей” була організація в Україні окремих національних районів, у тому числі болгарських. Національні територіальні об’єднання дали змогу створити органи влади з представників своєї національності, вести діловодство рідною мовою, розвивати національну культуру тощо. Усе це сприяло зміцненню національної свідомості, запобіганню асиміляції.

В Україні національні райони почали виникати після того, як XII з’їзд РКП(б) прийняв відповідні рішення. У 1924 р. на Мелітопольщині були сформовані Романівський (у 1926 р. перейменований в Коларівський) і Цареводарівський (у 1927 р. - в Ботевський) райони. У 1925 р. з болгарських сіл Ленінського району на Одещині були створені Великобуяликський (з 1926 - Благоевський), в 1927 р. у Першотравневій окрузі - Вільшанський райони.

Владними структурами в місцях проживання болгар стали виборні сільські ради, якими керували районні партійно-радянські органи. У 1925 р., коли почався процес формування болгарських національних районів, існували 33 болгарських сільських ради (44 населених пункти), у 1927 р., коли він завершувався, було вже 45 таких рад, а перед ліквідацією національних районів у 1939 р. - 52.

Перед Центральною та Окружними Одеською, Мелітопольською і Першотравневою болгарськими секціями стояла проблема їх комплектування національними кадрами, які мали б достатній політичний і освітній рівні. Наслідки обстеження болгарських сільських рад наприкінці 1924 р., дали змогу ЦКНМ констатувати, що серед голів і секретарів цих рад - багато росіян, котрі не знали болгарської мови. Тому на засіданні ЦКНМ від 9 січня 1925 р. було прийнято рішення переобрати голів і секретарів болгарських сільських рад і вжити заходів, щоб діловодство в них велося болгарською мовою. Щоб виконати постанову, потрібно було передусім мати національні кадри радянських працівників. А їх тоді бракувало. Цю прогалину певною мірою заповнював болгарський сектор Катеринославської партійної школи, на базі якого в 1926 р. було створено Дніпропетровську болгарську партійну школу (наступного року її перевели до Одеси). У 1925 р. весь випуск болгарського сектора (40 слухачів) направлено на роботу в болгарські райони.

Секретарі болгарських сільських рад підвищували свою кваліфікацію на відповідних курсах, що почали діяти в 1925 р. при Преславському педагогічному технікумі та Мелітопольській партійній школі.

Поряд із створенням місцевих болгарських сільських рад з кінця 1924 р. в болгарських районних центрах організовуються судові органи влади: 4 судово-слідчі камери. Вони мали свої штати суддів, судовиконавців, слідчих, які знали болгарську мову і вели нею діловодство. При Мелітопольському, Одеському, Першотравневому, Ленінському окружних судах працювали перекладачі з болгарської мови, необхідні для розгляду справ, що подавалися в касаційному порядку.

Оскільки болгарське населення України в основному займалося землеробством, то й увага болгарських центральних та місцевих органів влади була прикута до розвитку сільського господарства. Вона вірила, що шлях до щасливого майбутнього болгарського селянина - колективні форми обробітку землі. Тому й намагалася якнайшвидше їх запровадити. А це було нелегке завдання. До революції болгарське населення було досить сильним в економічному відношенні. За підрахунками радянських спеціалістів, до 1917 р. 45% становили так звані куркульські господарства, 35 - міцні середняцькі й лише 20 - малоземельні й батраки. Тобто болгари переважно були справжніми господарями, вміли працювати й користуватися результатами своєї праці.

Картина докорінно змінилася в роки радянської влади. Хаос, зубожіння, викликані громадянською війною, продрозкладкою змінили розстановку економічних сил болгарського села. Проілюструємо це на прикладі економічно розвинутого - порівняно з іншими болгарськими районами - Цареводарівського району. В 1924 р. там налічувалося

5674 селянських господарства. З них 394 об'єдналися в колективні, а серед решти були: 2391 бідняцьке, 2527 середняцьких, 362 куркульських.

На початку 1920-х рр., коли розгорнувся процес колективного ведення сільського господарства, до нього включилася лише певна частина незаможних болгар. Про це свідчить кількість (1924) колективних господарств Цареводарівського (Ботевського) району: 3 комуни і 5 артільей, на які припадало 5,5% землі, що оброблялась в районі. У звіті Цареводарівського РВК за 1924 р. констатується, що “прагнення до об'єднання населення колишнє, тобто потягу зовсім немає”.

Ті ж господарства, які об'єдналися, мали істотну підтримку: вони забезпечувалися кредитами, технікою, посівним матеріалом. Зміцнюючи колективні селянські господарства, влада мала на меті показати їх переваги над індивідуальними і таким чином збільшити масштаби колективізації сільського господарства - однієї з умов соціалістичного творення.

На відміну від сільськогосподарської кооперації, що не прищепилася в болгарських районах, там розвивалася споживча й кредитна, поширені ще в дореволюційному болгарському селі. Майже в кожному населеному пункті існували споживча, а нерідко й кредитна кооперація.

Насильницьке нав'язування колективізації на початку 1930-х рр. не обійшло й болгарського трударя. Приміром, у Коларівському районі до 1928 р. вона була в зародковому стані. В 1930 р. нею вже охоплено 48,1% селянських господарств (4857 із 10090). У тому ж році почалася ліквідація куркульства як класу. Наступного року відсоток колективізації в болгарських національних районах зріс до 84.

Промисловість у болгарських національних районах була представлена переважно виробництвом по переробці продукції сільського господарства. Наприклад, в одному з найбільш економічно міцних болгарських районів - Цареводарівському в 1924 р. діяли 6 маслозаводів, 1 цегельно-керамічний завод, 50 вітряних і 3 парові млини, 3 цукроварні, 2 бондарні тощо. Окрім економічних важелів соціалізації села, радянська влада застосовувала й політичні, насамперед агітацію та пропаганду. У місцевих органах КП(б)У (окружних, губернських, пізніше обласних) цим займалися національні секції агітаційно-пропагандистських відділів, що підпорядковувалися ЦК КП(б)У. Проте справжньої підтримки в болгарському середовищі комуністична партія не мала. Партосередків було дуже мало (до речі, нечисленні). Зокрема, в 1925 р. в трьох болгарських районах (переважно в Цареводарівському) діяли 15 організацій КП(б)У, що об'єднували 22 члени партії. Аналогічною була ситуація з комсомолом. У 1925 р. лише 218 юнаків і дівчат з болгарських сіл (з 10 тис. чол.) вступили до його лав і створили 11 первинних осередків. У них функціонували лише 2 агрогуртки, що повинні були пропагувати колективні форми ведення господарства.

Стан справ дещо поліпшився в 1929 р. У Ботевському (колишньому Цареводарівському) районі вже налічувалось 38 членів компартії й 63 комсомольця.

Із зміцненням радянської влади поширюється і вплив комуністичної партії. Основним її пропагандистським інструментом стали засоби масової інформації. Це газета “Сърп й чук” (“Серп і молот”), створена за рішенням ЦК КП(б)У восени 1924 р. (у січні 1926 р. перейменована в “Съветско село”). Те, що два журнали для молоді – “Бъди готов!” і “Млад ударник” - виходили болгарською мовою, свідчило про велике значення, яке комуністична партія надавала роботі серед юнацтва.

У період масової колективізації в 1931-1932 рр. з'явилися сільськогосподарський журнал “Агротехнік” і 3 газети - органи Коларівського, Благоєвського і Вільшанського районних партійних і виконавчих комітетів – “Колективно поле”, “Комунар”, “Колхозен труд”. У 1930 р. газета “Съветско село” дістала нову назву – “Колективіст”.

Значне місце в пропагандистській роботі комуністичної партії та її засобів масової інформації відводилося боротьбі проти релігії, що вважалося одним з ідеологічних і політичних знарядь, за допомогою якого поневолювали трудящих. Набуло

актуальності атеїстичне виховання болгар, які на 80% були віруючими. Тільки в Цареводарівському районі в 1924 р. діяли 22 церкви і 1 молитовний будинок, 23 церковні общини: з них 17 православних, 3 молоканські, 2 баптистські, 1 старообрядка. Атеїстична пропаганда серед дорослого населення, крім преси, велася за допомогою антирелігійних організацій типу “Безбожник”, а серед молоді - культурно-освітніх закладів.

Тотальний наступ на релігію, що супроводжувався переслідуванням духовенства і знищенням культових споруд, не обминув і болгар. У 1930-і рр. в болгарських селах, як і по всій Україні, церкви або руйнувалися, або переобладнувалися в клуби, склади тощо. А серед них було чимало пам'яток архітектури, споруджених ще в часи масового переселення болгар.

Радянська влада довела болгарське село до економічного розорення і була організатором релігійного гоніння, а ось щодо культурно-освітнього розвитку в певний період вона відіграла позитивну роль. Передусім її заслуга - у переведенні майже всіх шкіл, що були в місцях компактного проживання болгар, на болгарську мову навчання, а також певне збільшення їх кількості. Цим приповільнювалися темпи русифікації, започаткованої ще за царизму. У 1924/25 н.р. діяли 43 болгарські школи. У них навчалися 4314 учнів і працювали 98 учителів. Але влада робила певні кроки, щоб поліпшити ситуацію. Вже у 1925/26 н.р. функціонували 74 школи (7184 учні і 109 педагогів). Потрібно зауважити, що більшість шкіл були не зовсім придатні для навчання, оскільки розмішувалися в конфіскованих куркульських оселях. В основному це були 4-річні школи. Семирічок було обмаль і розташовувалися вони в районних центрах або великих селах (Великий Буялик, Кубанці, Каторжино та інші). У болгарських селах, де проживали представники інших національностей, працювали окремі російські, українські, німецькі школи.

Перехід на болгарську мову навчання викликав значні труднощі: не було підручників, надрукованих болгарською мовою, бракувало вчителів, які нею володіли. Спочатку навчальну літературу доводилося завозити з Болгарії. Наприкінці 1920-х рр. випуск підручників болгарською мовою налагодили Всеукраїнське відділення Центрвидаву та Укрдержнацменвидав.

Педагогічну освіту болгари здобували в Преславському болгарському педтехнікумі, що відновив роботу в 1921 р. у формі педкурсів, а 1924 р. дістав статус середнього спеціального закладу. У ньому щорічно навчалася близько 150 студентів, розподілених по 4-х групах. При педтехнікумі діяли три тижневі курси підвищення кваліфікації вчителів. У 1930-і рр. вчителів болгарських шкіл готував болгарський сектор Одеського педінституту, що мав три факультети.

Потребу в спеціалістах сільського господарства забезпечувала Преславська агропрофшкола, в трьох групах якої щорічно навчалася 80 чол. У 1931 р. її реорганізовано у сільськогосподарський технікум з факультетами: виноградарства, садівництва та інтенсивних культур. У 1932 р. було відкрито болгарський сектор при Одеському сільськогосподарському інституті.

У навчальних закладах України за національним складом - у відсотках до загальної кількості учнів і студентської молоді - болгар становили: у вузах - 0,1, технікумах - 0,2, робітфаках - 0,2.

Медичне обслуговування болгарського населення було недосконале і потребувало уваги, оскільки чимало болгар хворіли на туберкульоз, трахому, малярію. Медичну допомогу жителі болгарських районів могли отримати тільки в амбулаторіях, що, природно, не задовольняло їх потреб. Лікарня, побудована ще до 1917 р., діяла тільки в Цареводарівському (Ботевському) районі, медичний стан в якому був кращим, ніж в інших болгарських районах.

ЦКНМ зверталася до народних комісаріатів охорони здоров'я та фінансів з проханням вирішити питання про будівництво лікарень в трьох інших районах - Коларівському, Благоєвському і Вільшанському. Проте документи свідчать, що до 1931 р.

їх так і не спорудили. Певною мірою їх функції виконували відкриті в колишніх куркульських будинках стаціонари: в Коларівському районі на 20 ліжок і в Благоевському - на 5. У 1930-і рр. медичний персонал для болгарських районів готував болгарський сектор Одеського медтехнікуму.

Радянська влада надавала важливого значення культурно-просвітній роботі серед національних меншин, що мала велике пропагандистське навантаження. Радянська заідеологізована культура слухняно виконувала соціальні замовлення більшовицької партії. Тому остання намагалася мати якомога більше її форпостів серед широких верств населення. У середині 1920-х рр. у болгарських національних районах налічувалося: 1 клуб, 19 сільбудів, 26 хат-читалень, 30 бібліотек. Тобто майже в кожному болгарському селі були сільбуд або хата-читальня.

У піднесенні культурно-освітнього рівня болгарського населення України важливе місце відводилося болгарським секторам Всеукраїнського відділення Центрвидаву і Укрдержнацменвидаву. Вони почали друкувати болгарською мовою суспільно-політичну, соціально-економічну, науково-популярну, навчальну і художню літературу з 1926 р. Лише Всеукраїнське відділення Центрвидаву у 1926-1932 рр. опублікувало 227 назв болгарських книг загальним тиражем понад 550 тис. примірників. З 1932 р. видання болгарської літератури повністю перейшло до болгарського сектора Укрдержнацменвидаву, що працював до початку Великої Вітчизняної війни. Усього Укрдержнацменвидав з 1926 по 1941 рр. надрукував близько 600 назв книг (понад 900 тис. примірників). Його книжкова продукція дорівнювала 60% від усіх видань, що виходили болгарською мовою в міжвоєнний період в Україні.

Із середини 1930-х рр. тоталітарний режим змінив свій курс на відверто імперський. Після розправи з опозицією вже не потрібно було прикриватися політикою “українізації” і “забезпечення прав національних меншостей”. Спочатку під виглядом боротьби зі “шпигунами” і “ворогами радянської влади” почалося переслідування відомих представників національних меншин. Сталінські репресії не обминули й болгар. Передусім від них постраждала болгарська інтелігенція. В Україні був знищений майже весь цвіт болгарської національної літератури. Зокрема, жертвами тоталітарного режиму стали письменники Микола Фуклев, Іван Мавроді, Георгій Журжер, Олександр Власов.

Згодом кардинально змінився і курс національної політики. На відміну від неафішованої русифікації українців почався відкритий наступ на національні меншини України. У 1938 р. постановою ЦК КП(б)У від 10 квітня (за командою з Москви) національні навчальні заклади, в тому числі болгарські, було реорганізовано в російські або українські. В наступному році ліквідовані “штучні” національні райони, а їх сільради розподілені між іншими районами.

Ці дії пояснювалися недоречним існуванням національних адміністративно-територіальних одиниць і національних культурно-освітніх закладів, що могли, за більшовицьким тлумаченням, негативно вплинути на міжнаціональні відносини, процес зближення націй і національностей, зміцнення їх єдності, викликати недовіру до російського й українського народів.

Під виглядом зближення націй знищувалася будь-яка національна культура, зведена до рівня кількох показових фольклорних ансамблів, та здійснювалася русифікація населення України. Поступово дедалі більша кількість українських освітніх закладів переводилася на російську мову навчання, а мови українська та національних меншин витіснялися з ужитку. І як наслідок цієї політики - створення численних прошарків “російськомовного” населення України.

Особливо русифікувалося населення східних і південних регіонів України, в тому числі болгар. Хоч, згідно з даними перепису 1970 р., в нашій країні проживало 234,4 тис. болгар, що становило 0,5% її жителів, не кожний з них володів рідною мовою.

Найбільш компактно болгарами був заселений Болградський район на Одещині, створений в 1940 р. після возз'єднання Бессарабії із СРСР. На кінець 1980-х рр. у ньому

сільськогосподарське виробництво було представлено 2 радгоспами й 16 колгоспами, а промислове - підприємствами харчової і легкої промисловості. Найбільші заводи - виноробний, авторемонтний, залізобетонних виробів. Культурно-освітні потреби району задовольняли 30 загальноосвітніх, музична, спортивна школи, 17 будинків культури, 4 клуби, 16 кінотеатрів. Медичну допомогу надавали у 54 відповідних закладах, у тому числі 10 лікарнях.